

**ГНАТОВСЬКИЙ М.М.,
аспірант**

*Інститут
міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка*

Як зазначено у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України 2000 р. "Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.", базовою основою дальшого розвитку нашої держави є європейський вибір, відданість України загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованої демократії. Особливе значення у досягненні цієї вистражданої Українським народом мети має послідовна політика України щодо зближення з Європейським Союзом, укладення з ним угоди про асоціацію, а у перспективі – досягнення статусу повноправного члена ЄС.

Прихильність України до європейського вибору та відданість загальнолюдським цінностям можуть бути реалізовані лише шляхом повномасштабного реформування правової системи України на основі принципів та стандартів, що утвердилися на загальноєвропейському рівні на основі сучасного демократичного міжнародного публічного права в результаті діяльності європейських регіональних міжнародних організацій.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІДЕЇ ЄВРОПИ ЯК ПОЛТИКО- ПРАВОВОЇ СПІЛЬНОТИ

Разом з тим, дослідження сучасного етапу правового розвитку Європи потребує визначення його історичних передумов, а також характеристики основних політико-правових вчень про європейський континент як спільноту, об'єднану правом.

Подібно до сучасних "оптимістичних" та "скептичних" поглядів на процеси сучасної економічної та політичної європейської інтеграції, питання історії забезпечення єдності Європи правовими засобами розглядається в літературі з ідеалістичної та реалістичної позицій.

В ідеалі процес європейської інтеграції уявляється як поступове усвідомлення необхідності єднання народів континенту, обумовлене культурними та релігійними чинниками. Вся історія континенту з часів Римської імперії до нинішнього часу сприймається прихильниками ідеалістичної концепції як свідомий та наполегливий пошук найбільш життєздатних політичних та правових моделей влаштування Європи. Таке бачення історії європейської інтеграції притаманне насамперед західній політико-правовій доктрині, "проєвропейській" політичній риториці. На переконання одного з її яскравих представників Д. де Ружемона, "Об'єднана Європа не є якоюсь економічною або політичною вигодою останнього часу, а ідеалом, який сповідували найкращі, найбільш далекоглядні мислителі останнього тисячоліття"¹.

Справді, ідея про наявність (чи то необхідність існування) певної правової основи єдності всього Європейського континенту має велике історичне коріння. У цьому контексті європейська інтеграція другої половини ХХ століття повинна розглядатися в якості сучасного етапу реалізації давньої ідеї єдності Європи та спільного європейського права.

Сучасні "реалістичні" дослідження європейської інтеграції виходять з об'єктивного розвитку міждержавних відносин у Європі. Як правило, розпочинають розгляд її історії із закінчення Другої світової війни у Європі. Адже саме тоді були створені політичні та економічні основи майбутньої європейської єдності, яка унеможливила б нову всеосяжну війну на континенті. Договірне закріплення таких ідей і стало початком створення сучасної системи правового регулювання європейської інтеграції.

Видається, що поєднання основних ідей ідеалістичного та реалістичного підходів дозволяє найбільш повно зрозуміти основні ідеї та процеси, що стоять за баченням Європи як правової спільноти, європейського правового простору.

Основні етапи історичного розвитку ідеї спільності всіх європейських націй можна розглядати у такий, доволі схематичний, спосіб. За часів Римської імперії єдність регіону забезпечувалося суто військовими методами ("*Pax Romana*") за гегемонії єдиної наддержави. З

падінням Римської імперії виявилася неможливість забезпечувати єдність регіону військовою силою. Натомість прийшли методи, які не заперечували партикуляризм держав, проте пропагували їх єдність у випадку необхідності. З точки зору геополітики, цьому сприяла наявність постійної військової загрози зі сходу. Для цього періоду характерними були дві ідеології – церковна та світська. З одного боку, ідеологічне середовище визначала церковна ідея про християнську республіку (“*Respublica Christianorum*”) як реалізацію ідей Августина Блаженного, викладених ним ще в IV столітті у його славетному творі “Про град Божий”. Вона ґрунтувалася як на великому регулятивному значенні релігійних норм, так і на важливості християнської самоідентифікації у зв’язку з геополітичним значенням Європи раннього Середньовіччя. З іншого боку, світські правителі протиставляли ідеї Августина своє уявлення про об’єднання європейських держав у формі “*Imperium Romanum*”, тобто Римської імперії, що сприймалася як найдосконаліша держава². Необхідно також зазначити, що філософські уявлення тієї епохи про справедливість виражалися у поглядах про наявність загальнолюдських принципів рівності. Як зазначає Е. Аннерс, “християнське природне право розвинуло ці думки далі, аж до існування спільноти людей, охоплених спільним правовим простором”³.

Саме на цьому етапі завдяки відродженню ідей Римської держави їй надзвичайно авторитетного та досконалого для того часу права Європа поряд з канонічним правом церкви отримала також загальне світське джерело права у вигляді середньовічної системи загального (спільного) права континентальної Європи – *ius commune*⁴, яка сформувалася на основі переосмислених та перепрацьованих постглоссаторами норм римського права, зокрема Кодексу Юстиніана – *Corpus Juris Civilis*. За своїм походженням система *ius commune* була цілком доктринальною конструкцією, адже це “спільне право” було повністю створено в європейських університетах. Незважаючи на це, в умовах слабкої розвиненості національного права *ius commune* широко застосовувалося на практиці. Відповідно до цього, існувало правило: *ubi cessat statutum, habet locus commune* – там, де відсутній закон, застосовується загальне (спільне) право⁵.

Причин такої значної ролі *ius commune* було декілька. Воно, зокрема, мало переваги з точки зору юридичної техніки та зручності застосування. Так, Р. Давід відзначає “гнучкість загального європейського права, пов’язану з його природою та з його авторитетом, заснованим тільки на переконанні”⁶. Природа та авторитет загального (спільного) права, про які йдеться, базувалася передусім на спільному спадку Римської імперії та християнській релігії.

Ius commune вивчали і розробляли в усіх європейських університетах, як на континенті, так і у Британії. Як пише А. Романо, “в університетах нехтували різнобоям і варварським характером звичаїв і королівських наказів і вважали єдино шляхетним і потрібним вивчення і викладання дійсної науки права, методу, за допомогою якого можна відкрити основи загальної для всіх країн справедливості”⁷. Цей метод бачили у вивченні римського (*ius civile*) і канонічного (*ius canonicum*) права, що у працях їхніх коментаторів виступали як загальне право цивілізованого світу. Таке уявлення виявилось надзвичайно стійким і тривало аж до ХІХ століття, коли, як вказує Р. Давид, ідея “загального права” надовго зійшла зі сцени внаслідок початку процесу національних кодифікацій⁸.

Повернення європейських держав до ідеї спільного європейського права деякі прихильники ідеалістичного підходу пов’язують лише із часом після закінчення Другої світової війни, коли “європейські країни, що отримали можливість відновити свій демократичний розвиток, а саме країни Західної Європи, об’єктивно потребували нового порядку, який насамперед слугував би утвердженню права та інтересам громадян, демократизував би національні ідеї в рамках поваги поліетнічної різноманітності культур, свободи в усіх її проявах; в демократичному контексті”⁹. Виходячи зі спільності історичного та культурного розвитку, нагальним стало питання створення інтеграційного об’єднання, яке має регулюватися новим *ius commune europaeum*.

Такий погляд на історію формування європейського правового простору не можна визнати повністю адекватним, оскільки він фактично ігнорує не тільки об’єктивні процеси інтеграції в економічній сфері, торгівлі, пересуванні робочої сили, міграції тощо, а й розвиток політичної і правової думки в Європі впродовж майже тисячоліття. Втім, не можна не погодитися з величезним ідеологічним значенням середньовічного *ius commune* і в наш час. Яскравим підтвердженням цього є той факт, що одному з найпрогресивніших документів, спрямованому на створення європейського правового простору – проекту Європейського кримінального та кримінально-процесуального кодексу, його авторами була дана назва, що повторює назву найвизначнішої пам’ятки римського права – *Corpus Juris*. Безперечним є значення відродження історично спільних правових традицій як основи створення системи норм, що здатна внести гармонію у єднання сучасних суверенних держав європейського континенту.

Очевидно, що історія розвитку ідей об’єднання Європи за допомогою права не обмежується середньовічним розвитком стародавнього римського права. У політико-правовій думці епохи Гуманізму, Відродження та Реформації знайшло обґрунтування якісно нове ро-

зуміння міжнародного порядку в Європі. Лише тоді міжнародний порядок почали сприймати як систему взаємодії рівноправних (принаймні формально) держав, їх взаємних юридичних прав та обов'язків. До того ж періоду відносяться кілька пропозицій щодо створення союзу європейських держав, найхарактернішими з яких є проекти французького легіста початку XIV ст. П'єра Дюбуа та чеського короля XV ст. Іржі Подебрада. П. Дюбуа порівнював запропоновану ним інституційну структуру союзу рівноправних європейських держав з людським організмом, який розуміється не як підпорядкування нижчого вищому, але як складна єдність і взаємодія функціонально взаємозалежних органів. Керувати об'єднанням європейських держав, за думкою Дюбуа, мав Союз князів¹⁰.

Створений І. Подебрадом проект союзу держав у плані структури суттєво не відрізнявся від союзу Дюбуа. Його специфіка полягала в новому розумінні відносин між державами Європи як системи взаємодії націй: усі королі французьких, німецьких і італійських королівств одержували один голос від нації, яку вони представляють¹¹. Проекти Дюбуа та Подебрада об'єднує їх світська, антипапська основа та спрямування на вирішення зовнішніх питань (у Дюбуа – відвоювання “Святої землі”, у Подебрада – захист від спільних ворогів).

Аналогічна ідея була обґрунтована у “Великому плані” герцога де Сюллі, що створив одне з найбільш відомих відображень ідеї міждержавного союзу у Європі, метою якого було запобігання розширенню спадкових монархій і створення сприятливих умов новим національним державам. Стимулом консолідації у союзі також стала зовнішня загроза, якій протиставлялися завдання перебудови системи міжнародних відносин. Характерними рисами проекту була неможливість виходу з нього та процедурою голосування у його вищому керівному органі – Раді¹².

Після Хрестових походів та з послабленням Сходу стала очевидною втрата актуальності ідеї “єдності” задля захисту від зовнішньої загрози – “Єдина Європа” неминуче йшла до розколу та партикуляризації. Існування міжнародного порядку у Європі, що ґрунтувався на основі ідей “*Respublica Christianorum*”, остаточно закінчилося створенням Вестфальської системи у 1648 р., хоча її глибока криза була очевидною ще за 200 років до того часу.

У XVII ст. із становленням нових держав, утвердженням та визнанням доктрини і практики державного суверенітету на перший план вийшло міжнародно-правове регулювання міжнародних відносин у Європі. До цього ж часу відноситься і виникнення перших справді наукових явлень про міжнародне право як регулятор відносин між європейськими державами.

Наука міжнародного права розвивалася й удосконалювалася в протиборстві з концепціями, що заперечували суверенну рівність національних держав та доводили необхідність створення ієрархічних форм регулювання міждержавних і міжнародних відносин. Ключовим поняттям у міжнародному праві з того часу стало запропоноване С. Пуфендорфом поняття “система держав”, яке визначалася як сукупність суверенних держав, пов’язаних таким чином, що вони створюють єдине ціле, “слабку” чи “тісну” систему. Пуфендорф відрізняв державний (федеративний) союз від міжнародно-правового. При цьому він обґрунтував і довів протиріччя союзної наддержавної влади самостійному співіснуванню держав. У державному союзі, на думку Пуфендорфа, центральна влада повинна здійснювати лише ті функції суверенітету, що безпосередньо зв’язані з забезпеченням загальної безпеки. З інших питань кожен член такого союзу залишає за собою право реалізації суверенітету. Хоча й у цих випадках, підкреслює автор, держави повинні діяти так, щоб не шкодити загальним інтересам¹³.

В. Пенн, Дж. Беллерс та інші автори кінця XVII – початку XVIII століття уявляли ідеальний справедливий міжнародний порядок у Європі як систему загального міжнародного договору держав, що покликана ліквідувати негативні прояви відособленості і гегемонізму з боку найбільших феодальних монархій. Так, В. Пенн вважав, що європейські держави повинні укласти міжнародно-правовий союз. Таке об’єднання мало перешкоджати практиці військових переділів територій, а суперечки, що виходять з вимог “відновлення порушеного права”, зважувалися б системою наддержавних інституцій на основі “права і справедливості”¹⁴.

Заслугує на увагу і проект французького абата Сен-П’єра (початок XVIII ст.), який посилався на “Великий план” де Сюллі, а також детальніше розробляв ідеї Дюбуа та Подебрада. На відміну від свого попередника, Сен-П’єр виходив із визнання існуючого тоді політичного устрою, кордонів та системи міждержавних зв’язків. Союз повинен був забезпечити мирне вирішення спорів, гарантії спадкування престолів та дотримання міжнародно-правових зобов’язань, а також економічні переваги, пов’язані із скороченням військових витрат. Проект Сен-П’єра передбачав можливість втручання союзу у внутрішні справи його членів для забезпечення безпеки державного¹⁵.

Значний вплив на розвиток ідей щодо правового об’єднання європейських держав справили погляди Ж.-Ж. Руссо та І. Канта. Руссо вважав, що у Європі вже було сформовано систему певного типу, і що між різними народами існують зв’язки, хоча і недосконалі, проте більш тривкі, ніж загальні слабкі зв’язки гуманізму. “Слабка система” чи

“співтовариство” Руссо, на відміну від подібної категорії Пуфендорфа, ґрунтувалася вже не тільки на загальній релігії і звичаях, але і взаємній торгівлі і балансі сил. Така система не виключала можливості війни, тому Руссо вважав за необхідне трансформувати її у “справжню конфедерацію”, модель якої Руссо, як і Сен-П’єр, знаходив у Швейцарії, Голландії і Німецькому союзі. Критикуючи проєкт Сен-П’єра, Руссо вважав, що план де Сюїлі був більш реалістичним¹⁶.

За відсутності об’єктивних передумов (насамперед, зовнішньої загрози) єдино можливим шляхом утворення такого союзу держав Руссо вважав силу. Він вважав позитивною функцією міждержавного союзу, як основи міжнародного порядку у Європі, забезпечення співіснування в “слабкій” системі (за Пуфендорфом). Концепція міжнародного порядку Руссо ґрунтувалася на тій же ідеї “суспільного договору”, яку він доводив як основу внутрішньодержавного порядку. В основі як держави, так і міждержавного союзу, за Руссо, лежить одностайний акт договору, що встановлює як суверена загальну волю всіх окремих суб’єктів. Суверен діє через органи, у яких репрезентовані всі члени держави. Кожен індивід, таким чином, з одного боку, є частиною суверенної асамблеї, з іншого боку – об’єктом її впливу. Відповідно і міждержавний порядок – конфедерація – засновано на договорі. Кожна держава-член конфедерації є як суб’єктом, так і об’єктом керування асамблеї. Руссо підкреслював, що індивіди, які складають державу, як і держави-члени союзу на основі фундаментальної угоди, підлегли не тільки собі, але і “загальному”, частиною якого є кожний. Якщо держава-член не виконує взятих на себе за договором зобов’язань, вона буде розглядатися як “ворог співтовариства”, а інші члени конфедерації матимуть право вжити заходів для того, щоб змусити порушника коритися, як і в суспільному договорі між індивідами. Втім, держави, що вступають до союзу, у принципі, не позбавляються тим самим свого суверенітету. Отже, у Руссо існує тісний взаємозв’язок між структурою й основою суспільства і держави і структурою міжнародного порядку.

Кант у своєму трактаті “До вічного миру” вбачав федерацію європейських держав надійним засобом забезпечення миру. На відміну від Руссо, він обґрунтував фундаментальну ідею про те, що міжнародне життя не є повторенням в інших формах внутрішньодержавного життя. Кант вбачав ідеальним міжнародний порядок у Європі, що заснований на “федералізмі вільних держав”. Якщо народ, утворюючи державу, визнає над собою вищу владу, то міжнародне товариство держав засноване на “сурогаті громадянського суспільного союзу, а саме на вільному федералізмі, який розум повинен необхідно пов’язати із поняттям міжнародного права”¹⁷.

Загалом в період Нового часу аж до кінця XIX – початку XX століття ідея європейської єдності не користувалася великою популярністю і міждержавні відносини цілковито регулювалися тодішнім міжнародним публічним правом, яке забезпечувало рівновагу та легітимізм всієї регіональної системи. Для держав континенту не існували суттєві зовнішні загрози, а масштаб внутрішніх конфліктів не призводив до необхідності відродження ідеї єдиної Європи.

Для французької міжнародно-правової думки кінця XIX – початку XX ст. стало актуальним завдання обґрунтувати політико-правовий союз під гегемонією Франції, який являв би протизвагу як Німеччині, так і Англії. Пропоновані тоді Європейська конфедерація чи Сполучені Штати Європи являли собою новий тип міждержавного союзу, який створювався не лише з міркувань військової безпеки, але і спільності різних інтересів групи європейських держав – від культурних до економічних. Так, А. Флері і Р. Долло вважали, що загальноєвропейські інтереси мають політичний, економічний і санітарний характер. Передбачаючи висновки функціоналістів другої половини XX ст., вони дійшли висновку, що економічні союзи та спеціальні угоди, знімаючи політичні протиріччя, сприяють інтернаціоналізації інтересів, а їхній розвиток може бути основою майбутньої політичної єдності Європи¹⁸.

Р. Монтарді головну увагу приділяв проблемі обов'язкового звернення до третейського суду, розцінюючи її як нереальну. “Верховний міжнародний суд неминуче стане деспотичним... Держава /.../ ніколи не потерпить впливу на себе будь-якого вищого і далекого організму”, – писав він¹⁹.

М. Ізамбер відстоював інституціоналізацію наддержавної загальноєвропейської структури. Переїнявши державний досвід США, вона мала б форму конфедерації на основі юридичної рівності держав і пропорційності представництва в союзних органах. На відміну від Флері і Долло, Ізамбер наполягав на негайній реалізації такої структури, вважаючи, що “щастя народів не слід ставити в залежність від поступового, але повільного, економічного розвитку чи від пом'якшення, ще більш повільного і, може бути, навіть примарного, природи людини”²⁰.

А. Леруа-Больє наголошував на неприйнятності для Європи федеративного досвіду США і вважав, що Європа повільно і поступово повинна скласти не над-, а міждержавний союз за зразком Німецького до 1866 р²¹.

Після Першої світової війни пан'європейські проекти за юридичним змістом зводилися до конструкції військово-політичного союзу, митного союзу, конфедеративного або федеративного об'єднання.

Найбільшими ідеологами пан'європейського об'єднання в міжвоєнний період стали Р. Куденгове-Калергі, П. Поттер, Р. Дюпон. Так, у 1923 р. Р. Куденгове-Калергі запропонував план створен-

ня Сполучених Штатів Європи. У міжнародно-правовому аспекті проекти Пан-Європи відбили характерне для даного етапу прагнення домогтися політичної єдності союзницьких держав за збереженням їхнього державного суверенітету.

Проект “Європейського федерального союзу”, запропонований тодішніми французькими урядовцями Тард’є та Бріаном підкреслював збереження суверенітету держав-членів конфедерації: “В жодному разі і в жодній мірі створення передбачуваних федеральних уз між європейськими урядами не може торкнутися будь в чому жодного із суверенних прав держав, що є членами подібної фактичної організації”²². Підкреслювалося підпорядкування асоціації Лізі Націй, а конференція, політична комісія, секретаріат дублювали органи Ліги. Європейська конференція повинна була стати представницьким “головним керівним органом європейського союзу”, а органом виконавчо-розпорядницького роду повинна була стати політична комісія. Головним політичним принципом об’єднання виступала “загальна підпорядкованість економічної програми політичній”²³.

У міжнародно-правовому аспекті лідируючою в розробці пан’європейських проектів була французька теорія. Основна увага приділялася аналізу взаємозалежних аспектів міжнародно-правових основ об’єднання, використаних у післявоєнній практиці європейських співтовариств. Поставлені французькою міжнародно-правовою доктриною питання, деякі теоретичні результати їхніх досліджень і узагальнень 20-30-х рр. минулого століття (питання наддержавності, діяльності майбутнього суду європейського союзу, пріоритетності економічних міркувань при створенні об’єднання держав) лягли в основу міжнародно-правової практики створення європейських співтовариств і визначили основні напрямки міжнародно-правових досліджень інтеграційних процесів²⁴.

Трагедія Другої світової війни спричинила усвідомлення неефективності інституційних моделей, що існували до її початку, а також суто міжнародно-правових гарантій міжнародної безпеки, заснованих на абсолютній повазі до суверенітету держави. Країни Європи дійшли висновку щодо необхідності інституційного обмеження абсолютної суверенності для забезпечення миру. Так виникли перші регіональні міждержавні, а пізніше і наддержавні інституції, які на початковому етапі повинні були підтримуватися внутрішнім демократичним розвитком кожної держави відповідно до цінностей її внутрішнього права, що мало на меті не припустити повторного виникнення агресивних тоталітарних режимів, оскільки лідери Західної Європи усвідомили, що порушення демократії всередині держави веде до зовнішньої агресії²⁵.

Виникнення регіональних організацій, заснованих на міжнародному праві, супроводжувалося стрімким розвитком економічних, політичних та правових теорій об'єднання європейських держав. Як зазначає Б.М.Топорнін, “оперувати старими поняттями, на кшталт “міжнародного співробітництва” або навіть “європейського співробітництва” виявилось вже складно, оскільки вони не відображали суті нових явищ”²⁶. Аналогічна точка зору висловлюється також Ю.М. Юмашевим, який, зокрема, зазначає, що “Співтовариство являє собою приклад того, як у нових умовах держави-члени вкладають більш широкий зміст у поняття міждержавного співробітництва, і це диктує модель їх поведінки і визначає характер їх взаємин зі створеною ними організацією”²⁷. На перший план для позначення цих нових процесів вийшло поняття інтеграції²⁸, що у сфері міждержавних відносин визначається як “добровільне і взаємовигідне об'єднання окремих частин (суб'єктів) у певну самостійну цілісність (спільноту)”²⁹. Така спільнота набуває нових якостей, які не притаманні її членам поодиночки. Розрізняють “інтеграцію як процес” або “інтегрування”, тобто зменшення значення (насамперед економічного) кордонів та “інтеграцію як стан”, тобто становище, за якого національні кордони вже не мають минулого значення³⁰.

Практичною реалізацією ідей європейської єдності стало створення таких структур, як Рада Європи та, найголовніше, Європейське Економічне Співтовариство (пізніше – Європейський Союз). Отже, в рамках Європейського Союзу та Ради Європи було утворено своєрідний правовий порядок, що спрямований на регулювання не тільки відносин між державами Європи, а й на формування спільного для них права з чітко визначеними цілями, які полягають у забезпеченні інтеграційних процесів, спрямованих на зміцнення союзу між європейськими державами та народами, підтримання демократії та дотримання прав людини.

Втім, ці процеси були територіально обмежені лише західною частиною європейського континенту. Необхідність більш широкого форуму, який не ставив завдання інтеграції, проте забезпечив би міжнародно-правові та політичні засади регіональної безпеки та постійний діалог між заходом та сходом континенту, призвело до скликання Наради з безпеки і співробітництва в Європі, підсумки якої були відображені у Заключному акті (Гельсінкі, 1975 р.). Саме в межах НБСЄ у 1989 р. на Паризькій нараді Конференції з людського виміру виникла ідея формування Європи правових держав – європейського правового простору³¹.

Термін “інтеграція” у відносинах між державами традиційно асоціюється із сукупністю певних політичних та економічних процесів. Разом з тим, не можна забувати і про ту важливу роль, що

відіграє право у сфері регулювання інтеграційних взаємин держав, створюючи їх спільну юридичну основу. Це з часом стало очевидним не тільки для юристів, а й для політиків, бізнесменів та інших активних верств населення. Як зазначає Є.Т. Усенко, право здійснює функцію “упорядкування і стимулювання інтеграційного процесу, консолідації його змістовних і організаційних структур”³². Саме право, на думку М. Каппеллетті, М. Секкомбе і Дж. Вейлера, визначає статус і сферу діяльності головних дійових осіб в умовах інтеграції, контролює, а за необхідності й обмежує їхню дію, виконує роль нормативного регулятора у взаєминах між учасниками інтеграційного процесу³³. Наочним прикладом цьому є діяльність Європейського Союзу, чий основні цілі і завдання (створення основ для усе більш тісного союзу європейських народів, економічний і соціальний прогрес, невідпинне поліпшення умов життя і праці, стійкий розвиток, процвітання і стабільність і т.д.) не можуть бути досягнуті і реалізовані поза правом, без реального й ефективного регулюючого впливу з боку правових норм.

Економічні та політичні зміни, що відбулися впродовж останнього десятиріччя ХХ століття, призвели до виходу теорії та практики забезпечення єдності держав Європи на якісно новий етап. Відбулося збільшення числа акторів міжнародних відносин на континенті за рахунок країн Центральної і Східної Європи, Балтії, Співдружності Незалежних Держав. Із стрімким розгортанням глобалізації – всесвітнього процесу, що взаємно пов’язує національні соціально-економічні утворення в єдину світову економічну та суспільну систему³⁴ – як ніколи актуальним стало питання міжнародної взаємодії національних правових систем, конвенція яких в ідеалі може призвести до створення, за виразом Дж. Вінера, “однорідних регулятивних просторів, що виходять за межі національних кордонів, “Імперії” права”³⁵.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Rougemont D. de. On Several Centuries of “European” Silence. – The Macmillan Company, 1966. – P.2.
- ² Аннерс Э. История европейского права. – М., 1996. – С. 175.
- ³ Там же. – С. 217.
- ⁴ Це поняття не є рівнозначним англійському загальному праву, яке, як зазначає Рене Давид, “являє собою єдине право, що застосовується королівськими судами в Англії” (Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. – М., 1996. – С. 37).
- ⁵ Аннерс Э. История европейского права. – М., 1996. – С. 177
- ⁶ Давид Р., Жоффре-Спинози К. Указ. соч. – С. 37.

- ⁷ Romano A. Dallo ius commune al diritto comune europeo // Древнее право. Ius Antiquum. № 1(4), 1999. – М., 1999. – С. 198.
- ⁸ Давид Р., Жоффре-Спинози К. Указ. соч. – С. 8.
- ⁹ Romano A. Op. cit. – N. 201.
- ¹⁰ Денисова Н. А. Из истории политической борьбы во Франции в начале 14в.: Трактаты легиста Дюбуа об уничтожении ордена Тамплиеров // Средние века. – Вып. 21. – М., 1961. – С. 198-213.
- ¹¹ Ульянова Н. И. Общие многосторонние договоры в международных отношениях. – К., 1981. – С. 12-13.
- ¹² Peace Projects of the 17th century / Jacob J.R., Jacob M.C. (ed.). – N.-Y.-London, 1972. – P. 28-54.
- ¹³ Grewe W.G. The Epochs of International Law. – Berlin – N.-Y., 2000. – P. 203-212.
- ¹⁴ Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. – М., 1987. – С. 99-104.
- ¹⁵ Peace Projects ... – P. 67-72.
- ¹⁶ Руссо Ж.-Ж. Трактаты. – М., 1969. – С. 150.
- ¹⁷ Баскин Ю.Я. Кант. – М., 1984. – С. 83.
- ¹⁹ Камаровский Л. А. Вопрос о международной организации. Соединенные штаты Европы. – М., 1905. – С.108.
- ²⁰ Там же..
- ²¹ Там же. – С. 118.
- ²² Там же. – С. 137.
- ²³ Княжинский В.Б. Провал планов “Объединения Европы”. – М., 1958. – С.76-77.
- ²⁴ Там же. – С. 80.
- ²⁵ Задорожний А.В. Генезис и эволюция мондиализма: международно-правовые аспекты. Автореф. диссертации на соискание ученой степени канд. юрид. наук. – К., 1988. – С. 13-14.
- ²⁶ Див. Crawford J. Democracy and International Law // The British YearBook of International Law 1993. – P. 113-114.
- ²⁷ Топорнин Б.Н. Европейское право. – М., 1998. – С. 14.
- ²⁷ Юмашев Ю.М. Правовая эволюция Европейских Сообществ: до и после Маастрихта // Московский журнал международного права. – 1992. – № 3. – С. 83.
- ²⁸ Від лат. integratio – возз'єднання, об'єднання частин у ціле.
- ²⁹ Лепешков Ю.А. Межгосударственная интеграция в рамках Европейского Союза: некоторые вопросы теории // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2001. – № 1. – С. 3.
- ³⁰ Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века. – М., 2001. – С. 19.
- ³¹ Внешнеполитическая и дипломатическая деятельность СССР. Обзор МИД СССР // Международная жизнь. – 1989. – №12. – С.51.
- ³² Усенко Е. Т. Интеграция как всемирно-исторический процесс и международное право // Московский журнал международного права. – 1992. – №1. – С. 36; 72; Шумилов В.М. Международное публичное экономическое право. – М., 2001. – С. 88-96.
- ³³ Див. Cappelletti M., Seccombe M., Weiler J. Integration through law: Europe and the American federal experience (3 vols.). – New York: De Gruyter, 1986. – Vol. 1, Book 1. – P. 4.
- ³⁴ Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век. – М, 2000. – С.1; Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западная глобализации: атака на процветание и демократию. – М., 2001. – С. 286-287.
- ³⁵ Wiener J. Globalization and the Harmonization of Law. – L.-N.-Y., 1999. – P.18-19.

Надійшла до редакції 26.03.2002